

ДО ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНОЇ МІКРОСИСТЕМИ В УКРАЇНСЬКІЙ І АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

І. Є. Колеснікова

В статье исследуются фрагменты фразеологических микросистем «безделье» и «трудолюбие» в границах тематической группы «Черты на обозначение отношения к делу».

Ключевые слова: фразеологическая единица, черта характера человека, безделье, трудолюбие, фразеологическая микросистема, синонимический ряд, синонимическая группа

В статті досліджуються фрагменти фразеологічних микросистем „ледарство” і „працелюбність” в межах тематичної групи „Риси на позначення відношення до справи”.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, риси характеру людини, ледарство, працелюбність, фразеологічна микросистема, синонімічний ряд, синонімічна група

In this article fragment of phraseological microsystems laziness and industriousness are dealt within thematic group “Characteristic for defining and attitude towards labor”.

Key words: phraseological icon, teachers of character, laziness, industriousness, phraseological microsystems, synonymic words rule, synonymic thoughts

Інтенсивний розвиток фразеології як окремого розділу мовознавства дозволив вийти науці на новий науково-пізнавальний рівень. Мовознавці враховують результати таких наукових дисциплін, як філософія, психологія, логіка, соціологія для ідеографічного опису фразеологічного складу мови, збагачуючи, водночас, суміжні дисципліни своїми досягненнями. „Сучасний розвиток науки характеризується, – наголошує Ю.Ф. Прадід, – з одного боку, процесом диференціації наукових знань, з другого – інтеграцією, взаємопроникненням одних галузей знань в інші”[1]. І найчастіше об’єктом ретельного „перехресного” дослідження стає людина – і як мовна особистість, і як частина живої природи. Тому мають цілковиту рацію прибічники ідеографічного опису фразеологічного складу мови, які вважають ідеографічне поле фразеологічних одиниць (далі – ФО) „Людина” центральним у системному вивченні фразеології (праці А.М. Емірової, В.М. Мокієнка, Ю.Ф. Прадіда та ін.). Проте, не дивлячись на чималий здобуток фразеології в останні десятиріччя, дослідження ідеографічних груп ФО на матеріалі різних мов вирішують лише деякі теоретичні проблеми фразеологічної ідеографії. І на порядку денному лишається чимало відкритих питань. Зокрема, **проблема** ідеографічного опису фразеологічних мікро- та макросистем на матеріалі споріднених і неспоріднених мов та фіксування дослідженого матеріалу у фразеологічних словниках ідеографічного типу. Варто зазначити, що існують роботи, які ґрунтуються на порівняльно-зіставному аналізі двох і більше мов (праці Є.Ф. Арсентьєвої, С.І. Кравцової, Е.М. Покровської, А.Д. Райхштейна, Е.М. Солодухо та ін.). Але початком детального опису можна вважати лише докторську дисертацію Ю.Ф. Прадіда „Проблеми фразеологічної ідеографії (на матеріалі української і російської мов)”. Отже, перші кроки на шляху розв’язання цієї багатопланової і складної проблеми зроблено.

Метою роботи стало дослідження фразеологічної микросистеми „Риси характеру людини”, яка не була окремим об’єктом мовного аналізу, хоча є досить чисельною в українській, англійській та інших мовах, на що не раз звертали увагу дослідники фразеології. Адже велика кількість мовних засобів на позначення рис характеру людини пояснюється їх винятковою важливістю в житті людини. **Матеріалом дослідження** стали дані фразеологічних, тлумачних, етимологічних словників. Для **опису** досліджуваної фразеологічної микросистеми української й англійської мов використовувалися не лише власне лінгвістичні категорії, а й поняття таких наук, як психологія, філософія, логіка тощо. Нами виявлено три тематичні групи ФО на позначення рис характеру людини: 1) „Риси на позначення відношення до себе”; 2) „Риси на позначення відношення до інших”; 3) „Риси на позначення відношення до справи”.

Для побудови микросистеми використана запропонована Ю.Ф. Прадідом ієрархічна структура ідеографічної класифікації ФО на позначення рис характеру людини (синонімічний ряд – семантична група – семантичне поле – тематична група – тематичне поле – архіполе) [2]. Розглянемо фрагмент тематичної групи „Риси на позначення відношення до справи”, базований на протиставленні „ледарство – працелюбність”. Виявленню національно-культурної специфіки послужить зіставний аналіз українських й англійських ФО даної микросистеми.

Як свідчить проведений нами аналіз, „ледарство” в українському наборі ФО реалізується безпосередньо через синонімічний ряд, який об’єднує 27 ФО з таким значенням:

а) нічого не робити, байдикувати: **баглаї бити (годувати, знущати)**. От, баглаї б’є (Номис); **байдики (байди, діал. гандри) бити**. Рік за роком проминув час, хлопець байдиків не бив та й закінчив школу робітничої молоді, ставши вже кваліфікованим робітником (Ю. Збанацький); **валяти (клеїти, строїти, ганяти і т. ін.) дурня (рідко дурака і т. ін.)**. – Та вже ж краще ось так у вільний час...ганяти дурня по шкільних коридорах (Ю. Збанацький); **вигріватися на печі**. – Щось не видно бригадира в полі. Невже на печі вигріватися, Петровичу? – спитав Андрій, очищаючи з підборів землю (А. Хорунжий); **ворон (галок, галки) лічити**. – Матері можна...й галки лічити, бо вона стара та підтоптана, а дочка повинна працювати.

Роби, бо ти ще молода (І. Нечуй-Левицький); **давати горобцям дулі**. – З школи його витурили, спасибі, що у школу-інтернат направили, а то давав би по місту горобцям дулі (Ю. Збанацький); **дурних у решето ловити**. – [Максим:] Е, ні! Коли їхать, то всі разом. Що я там без вас робитиму? Дурних у решето ловитиму, чи що? (Я. Мамонтов) тощо.

б) марно гаяти час: **носити (міряти, набирати) воду решетом**. – Богуна ловити, що воду решетом носити (І. Кочерга); **тинятися з кутка в куток (без діла, дарма)**. – Мені шаноба скрізь була, Бо я без діла не тиняюсь (Л. Глібов); **товкти воду в ступі**. – Товкли воду в ступі, переливали з пустого в порожнє, намагалися дійти до істини, а істина лежала десь поза межами кімнати, в якій засідали ці люди (П. Загребельний); **тягти (тягнути) сірка (кота, куцога) за хвіст (за хвоста)**. – Ви мені, хлопці, куцога за хвоста не тягніть. День-два – і щоб жилиці стояли (Леся Українка).

Ще кілька ФО, що входять в цю мікросистему, залишаються поза межами синонімічних рядів: **аби день до вечора**. Недбалій, ледачкуватий. – Видно, люди тут дуже працюваті. Я так гляну на село і вгадую, які тут люди живуть – працюваті чи так собі – аби день до вечора (В. Кучер); **дурно (даремно, марно і т. ін.) хліб (харч і т. ін.) переводити (їсти і т. ін.)**. Не давати ніякої користі. – Нічого не робиш, ледащо! Дурно мій хліб їси (Марко Вовчок); **знати [тільки] з миски (з носа) та в рот**. Нічого не робити, бути дармоїдом. – Ти тільки знаєш, що з миски та в рот (Номис); **не бий лежачого**. Безвідповідальний, нероба. – Ви ж знаєте, як це в нас: то кошторис не затверджено, то оліфи нема... – Душі в тебе нема, – презирливо скривився на це Федір-прокатник. – Бригадир – не бий лежачого, підкинув Шурко, водій далеко рейсових автобусів (О. Гончар); **спустивши рукава (рукави)**. 1. з сл. працювати. Без старання, без охоти. – Я, знаєте, не звик працювати абияк, спустивши рукава (Ю. Збанацький).

До фразеологічної мікросистеми „лідарство” відносяться також ФО, в яких балакуність за своєю безрезультатністю дорівнюється до неробства: **переливати (рідко сипати) з пустого [та] в порожнє**. – Я, звичайно, мало розумію в твоїх справах...Але чомусь хочеться вірити в Снігура. З пустого в порожнє він переливати не стане, не такий він (П. Автомонов); **точити (підпускати, розводити)/ поточити яси (бляси, бляндраси, бали)**. – Чого ж мовчиш, бабо? – Нема мені про що з тобою бали розводити (М. Стельмах).

Для ФО в англійській мові на позначення лідарства (а їх нараховується 20) характерне розширення семантичних ознак цієї мікросистеми. Ми маємо справу не тільки з визначенням регулярної поведінки людини, як в українській мові, а й з визначенням пози, стану суб'єкта, який відмовляється виконувати певну роботу:

а) нічого не робити, байдикувати: **eat the bread of idleness**. You cannot eat the bread of idleness on board of man-of-war (Fr. Marryat) (букв. На борту військового корабля дарма хліба не з'їси); lift (або raise) a finger Dupnois. Now tell me, all of you, which of you will lift a finger to save Joan once the English have her? (B. Shaw) (букв. Дюнуа. А тепер ви скажіть мені, хто з вас хоч пальцем поворухне, щоб врятувати Жанну, якщо вона потрапить у полон до англійців?); **twiddle one's trumps**. A man who respect himself strikes out of his own and makes something of his life. A doesn't just sit round and twiddle his thumps, no woman ought to respect a man who does that (A. Cristie) (букв. Кожний чоловік, який себе поважає, знаходить шлях у житті. Він не сидить удома, не б'є байдики. Нероб жінки не поважають) тощо;

б) нероба, ледар: **a gold brick**. The wise guy always complains when there is work to do. Sometimes he is called a Gold Brick (букв. Цей розумник буквально починає плакати при одному виді роботи. Таких називають ледарями); **be born tired**. He doesn't like hard work. He was born tired, you see (букв. Йому не подобається важка робота, він, як ви бачите, ще у пелюшках втомився від життя) тощо.

Ще чотири ФО організуються в синонімічну групу зі значенням „сторонитися роботи”: **dodge the column**. Mr. George Wigg...described the Minister's action leaving exemptions to a committee as “a masterly piece of dodging the column” (букв. Містер Джордж Уігг...охарактеризував дії міністра, який надав право звільнення з армії, як засіб „майстерно ухилитися від розв'язання питання”); **go easy**. Go easy while you can, and reserve your strength for the most difficult part of the task (букв. Не завантажуйте себе, поки є можливість. Бережіть сили для складнішої роботи); **work at low pressure**. He is always working at pressure (букв. Вона завжди така лінива в роботі); **work one's ticket**...he simply hates it, and is trying all he can to work his ticket and come home again (букв...мій брат просто ненавидів свою роботу; він будь-яким чином намагається відмахатися і повернутися додому).

Проведений нами семантичний аналіз фрагмента тематичної групи „Риси на позначення відношення до справи” в обох мовах засвідчує, що ця фразеологічна мікросистема включає в себе синонімічні ряди, а в англійській мові складається з синонімічних груп. При розбіжностях, що існують між образами, які лягли в основу українських й англійських ФО, сформованих під впливом географічних, історико-культурних особливостей, образ нероби виявився цілком адекватним. Очевидно, ми маємо переконатися в тому, що існує певний тип „європейського мислення” [3], який вимагає прямого засудження негативних рис характеру людини, зокрема лідарства.

Але не тільки образ ледаря, а й образ працювотої людини має збіжне уявлення. Аналіз матеріалу англійської й української мов переконує нас, що ФО цієї мікросистеми характеризують таку рису характеру людини, яка охоче й багато працює, і складається безпосередньо з синонімічних рядів (33 ФО в українській мові і 21 ФО в англійській): **докладати/ докласти [своїх] рук до чого**. – Як сама не докладеш до всього рук, то нічого й не буде (І. Нечуй-Левицький); **зрошувати / зросити [своїм] потом землю**. – Виріс [Оленчук] на цій землі, зросив її своїм потом і вважає себе законним господарем цього краю (О. Гончар); **спина не**

розгинається [у кого і без додатка]. – По наших селах українських багато і таких господарів, котрі цілий вік свій у роботі, руки та ноги на спочинку не мають, спини не розгибається ніколи (Панас Мирний); *уганятися коло роботи.* – Він почав уганяти і кидатися коло роботи, мов коло своєї (І. Франко); *burn the midnight oil.* Here's where I burn the midnight oil now and then, sometimes with one or two young lawyers to help (F. Knebel) (букв. Ось тут я за звичаєм працюю вночі. Іноді мені допомагають один або два молоді юриста); *hit the ball.* You've sure got to hit the ball (букв. Вам, звичайно, доведеться гарненько попрацювати); *sweat blood.* Jim sweated blood to finish his composition on time (букв. Джим працював не покладаючи рук, щоб закінчити твір вчасно); *the fur fly.* Boy, did the fur fly when she worked (букв. Ну й спритна вона була, робота кипіла в її руках) тощо.

На основі проведеного аналізу ФО цієї мікросистеми ми можемо не повністю погодитися з думкою А.Д. Райхштейна, що „поняття тотожності взагалі навряд чи можна застосувати до порівнюваних фразеологічних фактів” [4]. Проте в обох мовах є чимало ФО, які мають стійку асоціативну базу: вертітися як муха в окропі, крутіся як (мов, ніби і т. ін.) білка (білочка) в колесі, як [чорний (той) віл [у ярмі], з сл. робити, працювати як проклятий, з сл. робити, be a demon for work (букв. бути демоном у роботі), work like a horse (like a navy, nigger, slave або galley slave) (букв. працювати як кінь, негр, невільник або галерний раб), (as) brick as a bee (клопіткий як бджілка).

Користуючись результатами компонентного аналізу, можна зазначити, що „руки” як компонент-соматизм даної фразеологічної мікросистеми представлений досить широко. Прокоментувати ми цей факт можемо слухним зауваженням Т.З. Черданцевої, що „виникнення ідіом сягає тих часів, коли роботою вважалася лише фізична праця, праця руками”[5]: докладати/ докласти [своїх] рук до чого (в 1 зн.), майстер (рідко мастак) на всі руки (в 1 зн.), не випускати з рук, не жаліти/ не пожаліти рук (сил, пупа), не покладати рук, з сл. працювати і под. (у 1 зн.), work oneself (або one's fingers) to the bone (букв. напрацюватися, стерши пальці до кісток).

Висновки:

1. Фразеологічна мікросистема на позначення лідарства в українській мові реалізується через синонімічний ряд, який об'єднує 27 ФО.

2. Фразеологічна мікросистема на позначення лідарства в англійській мові реалізується через синонімічний ряд, який об'єднує 20 ФО.

3. Проведений семантичний аналіз фрагмента тематичної групи „Риси на позначення відношення до справи”, а саме лідарства, в українській мові складається з синонімічних рядів, а в англійській – з синонімічних груп.

4. Фразеологічна мікросистема на позначення працелюбності складається з синонімічних рядів (33 ФО в українській мові і 21 ФО в англійській).

5. На основі співставлення та порівняння фразеологічних мікросистем „лідарство” і „працелюбність” в межах тематичної групи „Риси на позначення відношення до справи” виявляється типове відображення світогляду різних національно-культурних соціумів і фіксування цих відображень засобами фразеології, які потребують подальшого ґрунтового дослідження.

Література:

1. Прадід Ю.Ф. Вступ до юридичної лінгвістики: Навчальний посібник. – Сімферополь: Доля, 2002. – С. 4.
2. Прадід Ю.Ф. Фразеологічна ідеографія: Проблематика досліджень. – К.; Сімферополь, 1997. – С. 40.
3. Солодухо Э.М. Об отдельных аспектах установления интернационального в сфере фразеологии (на материале языков славянской, германской и романской групп) // Актуальные проблемы современной интерлингвистики. Ученые записки Тартуского государственного университета. – 1982. – № 613. – С. 149.
4. Райхштейн А.Д. Сопоставительный анализ немецкой и русской фразеологии. – М., 1980. – С. 17.
5. Черданцева Т.З. Внутренняя форма идиом и национально-культурная специфика их мотивированности: (сопоставительный аспект описания) // Лексикографическая разработка фразеологизмов для словарей различных типов и для Машинного фонда русского языка (Материалы к методической школе-семинару). – М., 1988. – С. 85-86.